

УДК 372.461:371.212

Н. М. ЧЕРНУХА

І. С. БАХОВ

В. О. ПАНТЮХІН

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ І ТОЛЕРАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 162–167

Подано деякі аспекти формування культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки сучасних студентів.

Проблема міжнаціонального спілкування завжди була і буде актуальною, нею завжди цікавилися вчені багатьох країн. Звісно, питання міжнаціонального спілкування є складним і багатогранним. Гуманітарні науки розглядають різні аспекти цієї проблеми: соціально-психологічний, соціально-політичний, соціологічний, лінгвістичний, педагогічний тощо.

Наявні міжетнічні конфлікти у сучасному суспільстві детерміновані сукупністю факторів: руйнуванням соціально-економічних, політичних, ідеологічних взаємозв'язків; злочинною активізацією військових конфліктів; руйнацією конфесійних і національних ідеалів, ціннісних настанов; відсутністю добре продуманої і всебічно обґрунтованої концепції національної політики; неконтрольованою міграцією; зростанням національної самосвідомості раніше репресованих народів.

Звичайно, у цих умовах різко підвищується актуальність і значущість національних культурних установок, ціннісно-символічних аспектів буття національних соціумів, специфічних особливостей конкретних етносів.

У науковій літературі поняття “культура міжнаціонального спілкування”, “міжкультурна комунікація” переважно почали застосовуватися з початку 80-х років ХХ ст. Так, наприклад, проблема спілкування в етнічній сфері й спроба визначення критеріїв культури міжнаціонального спілкування, а також типологія міжнаціонального спілкування в умовах різних соціально-політичних систем знаходять віддзеркалення у працях А. Авксентева, Т. Бурмистрової, Н. Гасанова, Л. Дробижевої та інших науковців.

У дослідженні проблеми міжнаціонального спілкування важливе місце посідають етнологічні теорії С. Арутюнова, Е. Баграмова, Ю. Бромеля,

Л. Гумільова і багатьох інших, котрі дають можливість глибше осмислити сутність міжетнічних стосунків і виявити особливості зазначеного процесу.

Вихідною методологією для дослідження етнічної толерантності особистості є культурно-історична концепція вивчення психічних явищ Л. Виготського, А. Леонтьєва, А. Лурія та історико-еволюційний підхід до вивчення особистості, розроблений А. Асмоловим.

Для виховання культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки доречно звернутися до терміна “комунікація”, який з’явився в науковій літературі у 20-х роках ХХ ст. у зв’язку з необхідністю вивчення процесів міжособистісного спілкування, взаємного розуміння людини людиною, ефективності життєдіяльності, досягнення успіху, а також у зв’язку з розвитком засобів масової інформації, їх впливом на свідомість індивіда і масову свідомість та необхідністю вивчення механізмів маніпулювання особистістю, масами, управління суспільством, його культурою. Дійсно, культура формує особистість членів суспільства, а культурі навчаються через пряме чи непряме спілкування.

Спілкування — це специфічна міжособистісна взаємодія людей як членів суспільства, представників окремих соціальних груп, культур; це складова соціального буття людини як суспільної істоти, джерело її життєдіяльності; умова формування суспільства та особистості. Людина не може існувати поза спілкуванням з іншими людьми. Потреба у спілкуванні є однією з базових потреб суспільного індивіда. В умовах спілкування здійснюється комунікативний процес, відбувається взаємодія, взаємовплив індивідів, з’являється взаєморозуміння.

Отже, спілкування — це важливий фактор соціальної детермінації поведінки індивіда. У його процесі людина завжди прагне певним чином впливати на свого партнера, а сама зазнає впливу з боку останнього.

Зауважимо, що ефективність соціальної комунікації багато в чому залежить від розуміння. Комунікація не може розглядатися просто як передання знань, а завжди як взаємодія сторін, переслідуючи певні, часто різні цілі. Розуміння носить діалогічний характер. “Розумному й натяку досить” — каже нам народна мудрість. Але натяку досить тому, хто вже володіє знаннями смислового цілого. Розуміння залежить від особливостей суб’єкта, який сприймає інформацію, від його цілей, орієнтації, контексту осмислення.

З нашої точки зору, міжкультурна комунікація має на увазі міжособистісне спілкування представників різних культур, а також культурні контакти. У процесі міжособистісного спілкування представників різних культур відбувається збагачення національної самосвідомості. З більш розвинених до менш розвинених суспільств проникають елементи культури, які здатні в процесі культурних контактів сприяти скороченню історичного шляху розвитку народів. Проте не завжди культурні контакти є позитивними.

У наш час виокремлюють п’ять основних напрямів взаємозалежності, взаємопроникнення культур, які слугують основою для вироблення глобального мислення для значущого і продуктивного спільного життя людей: розвиток технологій; глобалізація економіки; інтенсивні міграційні процеси; мультикультурність; розпад нації — держави, на думку Т. Н. Ломтева.

Сукупність цих напрямів розвитку створює основу для усвідомлення визначальної ролі володіння компетенцією міжкультурного спілкування в умовах життя у взаємозалежному світі, коли людина мусить демонструвати, — як вважає Т. Н. Ломтев — “терпимість до культурних відмінностей і взаємоповагу до культур як ознаку цивілізаційного спілкування на крос-національному рівні”.

Отже, міжкультурна комунікація — це процес спілкування й обміну інформацією між різними культурами і представниками зазначених культур з метою усвідомлення розвитку глобалізаційних процесів у світі, розуміння й прийняття інших культурних цінностей та адекватної позиції в іншій культурі.

Головну позицію в міжкультурній комунікації посідає культура міжнаціонального спілкування представників різних етнонаціональних спільнот, де визначальним фактором є етнічна толерантність особистості.

Етнічна толерантність розуміється як складна установча якість особистості. Вона виражається у терпимості до чужого способу життя, чужих звичаїв, традицій, інших почуттів, думок та ідей. Згідно з Декларацією принципів толерантності, прийнятою ЮНЕСКО у 1995 р., толерантність визначається як цінність і норма громадянського суспільства, яка виявляється у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними; забезпечення сталої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами; повазі до різноманіття різних світових культур, цивілізацій і народів;

готовності до співробітництва з людьми, які відрізняються зовнішньо мовою, переконаннями і віруваннями.

Етнічна толерантність особистості виявляється у різних критичних ситуаціях міжособистісного та внутрішньоособистісного вибору тоді, коли вироблені в іншому соціально-культурному способі життя етнічні стереотипи й норми вирішення проблем, що постають перед особистістю, не спрацьовують, а нові норми або стереотипи перебувають у процесі свого формування. Етнічна толерантність особистості виявляється й в певному смислі виникає в проблемно-конфліктних ситуаціях взаємодії з представниками інших етнічних груп. Етнічну толерантність особистості не можна вивчати ізольовано від процесів етнічної ідентифікації, оскільки всі етнопсихологічні феномени є гранями одного цілісного явища — етнічної варіативності особистості.

Студентське середовище є однією з найбільш інтенсивних зон міжетнічних контактів. До великих міст приїздить молодь з багатьох регіонів і країн. Саме у вузах зустрічаються представники найбільш різноманітних етнічних груп, тут вступають у контакт різні системи світосприйняття й світорозуміння. Саме в результаті цих контактів у багатьох студентів закріплюються стереотипи міжетнічного сприйняття й поведінки, які вони пронесуть крізь усе своє життя.

У цілому студентський вік (18–22 роки) є вирішальним періодом розвитку етнічної самосвідомості, його зміцнення й закріплення. В період навчання у вузі етнічна самосвідомість молодої людини розширює систему її уявлень про світ і закріплює її місце у ньому. Студентський вік являє собою кризовий перехід між юністю й дорослістю, впродовж якого в особистості відбуваються багатомірні, складні процеси: набуття дорослої ідентичності й нового ставлення до світу.

В цілому у повсякденному житті етнічність переважної більшості студентів не актуалізована, взагалі етнічна самоідентифікація не посідає провідних позицій. Незважаючи на це, студенти виявляють досить жваву зацікавленість до різних етнічних питань. Водночас слід зазначити, що існують елементи упередженості й негативізму у національних відносинах. Хоча багато студентів мають серед своїх друзів і знайомих представників інших національностей, досить значна частина визначає своє ставлення до людини виходячи з її етнічної приналежності.

Найпотужнішим мобілізаційним фактором для більшості студентів є ображення за націо-

нальною ознакою або негативна оцінка народу, до якого належить людина. Саме це частіше за все залишає глибокий слід в пам'яті людини і змушує її вдаватися до якихось дій. Ще одним потужним фактором етнічної мобілізації є співпричетність чи співпереживання якомусь спільному успіху або досягненню.

Усе це підвищує відповідальність університетської освіти за майбутній розвиток процесів міжетнічної взаємодії. Але, на жаль, сьогодні у цьому напрямку не проводиться активна робота. І сучасна система освіти не гарантує формування позитивних етнічних установок, а сформоване у студентському середовищі негативне сприйняття тієї чи іншої етнічної групи, або винятковість своєї національної групи, небезпечні удвічі. Адже носієм негативних установок у міжетнічній взаємодії може стати майбутня інтелектуальна еліта, яка визначатиме життя у XXI ст.

Освіта підростаючих поколінь, що забезпечує механізм трансляції етнічної спадщини новим поколінням, покликана водночас забезпечити й інтеграційні процеси, підвалини для розуміння і спілкування з іншими культурами, спрямовувати на уміння підтримувати і розвивати діалог культур. Цим завданням найкраще відповідає процес етнопедагогізації середньої школи і вузу, в ході якого оптимально вирішуються завдання кроскультурної освіти, формування міжнаціональних відносин, виховання міжетнічної толерантності.

Порівняльно-зіставний розгляд народнопедагогічних знань різних народів виключає нав'язування тих чи інших цінностей, міжнаціональну нетолерантність, сприяє не тільки виявленню спільності духовних витоків різних етносів, а й наочно ілюструє, що саме у діалозі культур виявляються духовність етносу, його гуманістичні цінності. Такі знання дають змогу привести студентів до розуміння взаємозв'язку національних духовних культур, уміння мислити аналітично, зіставляючи категорії приватного і спільного, взаємозв'язку національного і міжнаціонального, що сприяє прийняттю загальногуманістичної позиції.

Одним з основних напрямків у вирішенні проблем виховання культури міжетнічного спілкування може стати збільшення ролі етнопсихології в освітніх програмах. Саме ця дисципліна здатна яскраво продемонструвати і пояснити специфіку відмінностей, що існують в галузі міжнаціональних відносин. Демонстрація неповторної сутності найрізноманітніших культур і того, що носії цих культур не можуть думати і відчувати абсолют-

но однаково, може багато у чому сприяти підвищенню міжетнічної терпимості (толерантності). При цьому особливу увагу потрібно приділяти не тільки теоретичній підготовці, а й практичним контактам між представниками різних культур як на міждержавному рівні, так і всередині країни, де міжетнічні відмінності часто виявляються навіть більш яскравішими.

В роботі зі студентами необхідно пам'ятати, що багато хто з них — це майбутні викладачі, котрі передаватимуть отримані знання і сформовані установки прийдешнім поколінням. А сучасні дослідження показують, що можна говорити про наявність соціальних і психологічних чинників, які тією чи іншою мірою порушують адекватність поведінки учнів, студентів у групах, в яких працюють педагоги з неадекватними формами вираження етнічної самосвідомості. Молодь, яка навчається у педагогів з адекватною позитивною формою вираження етнічної самосвідомості, краще адаптована у мікросоціумі, її поведінка характеризується більш гнучкими і гармонійними способами взаємодії з оточуючими. Водночас учні, студенти, котрі навчаються у педагогів з гіперболізованою і литотизованою формами етнічної самосвідомості, вирізняються важкою соціально-психологічною адаптацією в оточуючому їх середовищі.

Крім того, слід зазначити, що багато різних етнофобій походить від негативної оцінки своєї етнічної групи. Саме відсутність позитивної оцінки свого етносу і переживання національного комплексу меншовартості призводять до того, що спрацьовує психологічний захист, унаслідок чого люди спрямовують звинувачення на інші народи, ніби вони винні у всіх негараздах. Таким чином, формування позитивної оцінки своєї етнічної групи є однією з головних складових комплексу заходів, спрямованих на формування здорового міжетнічного оточення.

В цілому саме у студентському середовищі повинна формуватись і поширюватись міжнаціональна політика. Саме тут має формуватись загальна система цінностей і установок, яка забезпечує єдність багатонаціонального суспільства. Сьогоднішнє студентство як майбутня інтелектуальна еліта країни може стати активним провідником ідеї мультикультурності, гарантуючи тим самим стабільний розвиток суспільства.

Особливу роль у цьому процесі відіграє система освіти. Вона покликана скоригувати негативні вияви різного типу, створити умови для формування і поширення тих ціннісних орієнтирів,

котрі найкращі як для особистості, так і для суспільства.

В умовах багатонаціонального регіону одним із завдань системи освіти є цілеспрямоване формування норм і еталонів, що відбивають специфіку соціально-історичного досвіду життя народів, які проживають, прищеплення студентам навичок міжнаціонального спілкування, формування вміння долати конфліктні ситуації, сприйняття розвитку інтересу до історико-культурної спадщини країн, мови яких вивчаються. Розуміння й прийняття іншої національної культури є важливою вимогою нашого часу. Тому на перший план виступає проблема толерантності у міжетнічних і соціальних відносинах. Толерантність повинна стати культурною нормою поведінки в суспільстві.

Розвиток толерантності в освіті має проходити шляхом діалогу співробітництва з боку тих, хто навчає, і тих, хто навчається, шляхом гуманізації освіти.

Необхідно збагатити зміст навчальних курсів і програм гуманітарних, соціальних і природничих дисциплін полікультурною тематикою, а також вдосконалювати методи викладання усіх видів дисциплін.

Формуванню толерантності може сприяти залучення в освіту елементів полікультурності. Головними у вирішенні цієї проблеми можна вважати такі завдання:

- всебічне оволодіння студентами культурою свого народу як обов'язкова умова інтеграції в інші культури;
- навчання студентів правам людини і миролюбству;
- формування уявлень про різноманітність культур у світі;
- формування позитивного ставлення до культурних відмінностей, що сприяють прогресу людства;
- створення умов для інтеграції студентів у культури інших народів;
- формування умінь і навичок ефективної взаємодії студентської молоді з представниками різних культур;
- виховання студентів в дусі миру, терпимості, гуманного міжнаціонального спілкування.

Полікультурне освітнє середовище має ціннісно-змістовний, особистісно-орієнтований, операційно-діяльнісний і регіонально-інтеграційний компоненти, які відображають комплекс відносин:

- до особистості як найвищої цінності в педагогічній взаємодії, як суб'єкта життя, здатного до культурного самовизначення і самозмінювання;
- до педагога як посередника між людиною і культурою, який здатен ввести її до світу культури і надати допомогу та підтримку кожній особистості в індивідуальному самовизначенні у світі відносин, цінностей і діяльності;
- до освіти, її змісту як культурного процесу, що ґрунтується на особистості, особистісному змісті, загальнолюдських цінностях, діалозі та співробітництві;
- до навчального закладу як до цілісного, полікультурного освітнього простору, в якому живуть і відтворюються культурні цінності, здійснюється інтеркультурна комунікація, міжнаціональне виховання людини культури.

На основі інваріантних загальнолюдських цінностей повинні бути сформовані й підтримані національні і міжнаціональні цінності, парадигми конвергенції та інтеграції духовних цінностей, базова культура особистості, її відповідність реаліям світу, що змінюється.

У відкритому полікультурному освітньому просторі реалізується процес, в якому головною метою є створення умов, що забезпечують захист і підтримку розвитку кожної особистості. Відповідно до цього у практику роботи доцільно впроваджувати методи й технології, що сприяють індивідуально-особистісному підходу до соціального становлення, адаптації людини в інтеркультурне освітнє середовище завдяки різним видам діяльності:

- 1) діяльності, що активізує процеси самопізнання, саморозвитку і сприяє розвитку механізмів рефлексії;
- 2) діяльності, спрямованої на виявлення суб'єктів освіти, їх найважливіших потреб і проблем з організації процесу педагогічної взаємодії, в якій кожний має можливість визначити для себе особистісно-значущі цілі життєдіяльності (індивідуальної сфери самореалізації);
- 3) діяльності, спрямованої на пошук засобів і форм адаптації, захисту і підтримки особистості консультативного, інформативного та практичного характеру.

В полікультурних освітніх закладах повинні пройти апробацію більш гнучкі, м'які педагогічні системи та операції навчання і розвитку, які

сприятимуть адаптації особистості до культури за допомогою освіти. Особливими характеристиками педагогічних технологій в ході навчально-виховних операцій полікультурної освіти є співробітництво, діалог, діяльнісно-творчий характер, спрямованість на підтримку, захист індивідуального розвитку людини, надання їй вільного, захищеного простору для прийняття самостійних рішень, різноманітність способів, форм і прийомів творчого самовираження особистості в її культурній ідентифікації.

Оскільки ми живемо в епоху глобалізації, можна очікувати на еру інтегрованої культури. Але щоб залишатися самим собою в нашому складному світі, культурні відмінності потрібно сприймати як данину і намагатися опанувати "чужу" культуру, зберігаючи власну.

Справжня культура міжнаціонального спілкування, взаємодії і співробітництва народів може виникнути тільки на основі розкриття духовно-морального потенціалу кожної нації, обміну досвідом соціальної і культурної творчості, на основі реалізації ідеалів свободи, справедливості і рівності. Саме освіта покликана забезпечити поєднання міжнаціонального і національного виховання студентів.

Таким чином, в умовах інтенсивних міграцій і взаємодій культур сучасна система освіти покликана створювати умови для формування людини, здатної до активної життєдіяльності в багатонаціональному полікультурному середовищі. Висока ставка на традиційну культуру виховання в цьому плані, яка існує у сучасному світі, є природною і закономірною. Національна традиція виховання практично залишається головною умовою відродження будь-яких національних традицій і національного відродження в цілому.

Історичний досвід розвитку освіти, виховання, педагогічного знання, виражених у теоретичній формі, може і повинен стати основою сучасної моделі освіти та нових педагогічних концепцій. Цей досвід сприяє кращому виявленню змісту освіти, визначенню основних напрямів його розвитку, засобів і методів безперервного духовного самовдосконалення й оновлення суспільства. Модель сучасної освіти не може бути створена без урахування регіональних особливостей, без опори на історичну пам'ять народів, на національний досвід навчання і сімейного виховання. Крім того, ефективність педагогічного забезпечення підтримки і захисту студентів в мультикультурній освіті залежить від розумних запроваджень нових педагогічних технологій полікультурної освіти, а також

відповідного рівня позиції педагогів та батьків. Упровадження інноваційних технологій в полікультурні освітні заклади з поліетнічним складом студентів надасть кожній особистості можливість самоідентифікуватися як представнику тієї чи іншої національної культури; створить умови для рівноправного діалогу з етнокультурним оточенням; залучить студентів до глобальних процесів сучасності із засвоєння національних і загальнолюдських цінностей, заснованих на принципах рівності і значущості культур.

Література

1. Галицких Е. О. Диалог в образовании как способ становления толерантности. — М., 2004. — 733 с.
2. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике. — Рига, 1995.
3. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности. — М., 2005. — 192 с.
4. Мишаткина Т. В., Яскевич Я. С. Феномен общения в философии и культуре XX века. — Минск, 2000.
5. Юнг К. Г. О становлении личности // Структура психики и процесс индивидуализации. — М., 1996. — С. 207–219.

Проаналізовано сучасний процес виховання культури міжнаціонального спілкування і толерантної поведінки у вищій школі.

Проанализирован современный процесс воспитания культуры межнационального общения и толерантного поведения в высшей школе.

The article analyses modern process of building up culture of international communication and tolerant behaviour in high school institutions.

Надійшла 8 червня 2009 р.